

ДОМОВИК У ТРАДИЦІЙНИХ ВІРУВАННЯХ УКРАЇНЦІВ: ПОХОДЖЕННЯ ОБРАЗУ

В статті досліджується походження домовика – одного з найпоширеніших образів української нижчої міфології, та визначається його місце в традиційних віруваннях українців. Також простежуються зв'язки цього міфологічного персонажа з подібними образами у інших слов'янських народів.

Ключові слова: домовик, образ, міфологічний персонаж, народні вірування, уявлення, походження.

Домовик – один із найбільш поширених та популярних персонажів української нижчої міфології. Його образ завжди був у центрі того важливого кола питань, пов'язаного з традиційними віруваннями українців, яке розробляли такі відомі вітчизняні дослідники, як І.С.Нечуй-Левицький, Ф.К.Вовк, В.М.Гнатюк та ін.¹ Він продовжує цікавити і сучасних вчених етнологів та фольклористів, зокрема – О.А.Поріцьку, В.Ф.Давидюка, В.Галайчука, В.Завадську тощо². Цими дослідженнями, що ґрунтувалися як на суто українському, так і на загальнослов'янському матеріалі, вдалося встановити цілий ряд важливих властивостей та рис, що характеризують цей популярний у народній міфологічній традиції персонаж. Може скластися враження, що він є повною мірою дослідженим та вивченим. Але це не зовсім так – адже існує ще ціла низка нез'ясованих питань та аспектів, які потребують подальшого детального дослідження.

Проблема полягає у тому, що домовик є сталим, так би мовити монолітним, проте, в той же час, і надзвичайно суперечливим міфологічним персонажем, який містить у собі багато різнопланових рис. Так, ґрунтуючись на традиційних віруваннях та уявленнях стосовно домовика, що побутували на слов'янському просторі, дослідники по-різному ідентифікували цього міфологічного персонажа. Зокрема, вважається, що домовик: а) пов'язаний із культом предків та є хранителем родинного вогнища, покровителем родини, часто першопредком роду³; б) є заставним небіжчиком та пов'язаний із хтонічним, загробним світом, має демонічні функції⁴; в) посідає проміжне місце між духами природи і духами-господарями⁵; г) ототожнюється з чортом, бісом⁶.

Отже, бачимо, що один начебто стійкий міфологічний персонаж може мати багато різнопланових та, навіть, взаємнозаперечувальних ознак, що вказують на його походження, локалізацію в просторі, функції, зовнішній образ тощо. Це ускладнює завдання дослідника щодо ідентифікації міфологічного персонажа, визначення його локусу, з'ясування його походження тощо. Варто зазначити, що дуже важко встановити грань між деякими образами – наприклад, між образом домовика та померлого предка, що навідує свій будинок та родичів, чи образом злого ходячого небіжчика, який шкодить живим, та домовика. До того ж, в міфологічній традиції різних слов'янських народів існує цілий ряд неконкретизованих, доволі абстрактних образів, що не мають цілісних індивідуальних характеристик – наприклад, нічниці, змори, дводушники, ті, що ходять вночі, ті, що душать – тобто, по суті виконують деякі дії домовика. Також образ домовика може зливатися з образом духу, що збагачує свого господаря. Крім того, існують різновиди власне домовика та його стійкі зооморфні іпостасі (вуж, ласка), які можуть виступати в якості самостійних міфологічних персонажів та мати свій локус, набір дій, які можуть відрізнитися від загального образу домовика.

За визначенням Є.Є.Левкієвської, на східнослов'янській території розповсюджені принаймні два міфологічних типи з різним набором ознак і функцій, кожний з яких по-своєму реалізує

"ідею" домашнього персонажу. У першому випадку це персонаж, що має статус господаря, без якого неможливе нормальне існування будь-якого господарства; в другому випадку мова йде про персонажа-слугу, духа-збагачувача, який спеціально купується для збагачення⁷.

Ця стаття ставить собі за мету з'ясувати походження домовика у традиційних віруваннях українців та показати його генетичний зв'язок з подібними істотами у традиційних віруваннях інших слов'янських народів. Для досягнення цієї мети ми маємо розглянути і ряд інших питань – коло основних дій та функцій домовика, характер його відносин з людиною, зовнішній образ, локалізацію в домашньому просторі, зв'язок домовика власне українського з подібними образами у інших народів.

Традиційно вважається, що в образі як українського, так і загальнослов'янського домовика поєднані елементи культу предків і культу домашнього вогнища, що оберігав щастя дому та роду⁸. Вже власне місце перебування домовика – частіше всього, за пічкою – говорить про його зв'язок із вогнищем, з теплом дому⁹. Зокрема, В.І.Динін вказує на зв'язок домовика із домашнім вогнищем (пічкою) та вогнем, бо за повір'ями домовик має червоні палаючі очі¹⁰. Так, домовик пов'язаний своїм походженням із предками роду, тобто, з чистими небіжчиками, що і після смерті допомагають своїм нащадкам. За польськими народними віруваннями, домашні демони (*demony domowe*) є переважно душами померлих предків (*dziadami*)¹¹. Домовик може бути духом родоначальника, предка, діда, тобто, людини, що бере ту чи іншу участь в справах своїх нащадків¹². В традиційних віруваннях росіян домовика часто називали "Дедушка Домовой"¹³, бо вважалося, що він пов'язаний кровними зв'язками із родиною, що живе в будинку, який він охороняє¹⁴. Такі уявлення виражені в зовнішньому уявленні домовика у вигляді живого чи померлого господаря дому¹⁵.

Інше коло уявлень про домовика, що також виводить його походження від померлої людини, пов'язане із "нечистою" природою цього образу. Ми поділяємо думку П.В.Іванова, висловлену ним ще в кінці XIX століття, з приводу того, що віра в домовиків ґрунтується, по суті, на анімізмі – вірі в духів, в духовні сутності, що оточують людину та мають вплив на її життя. Проте, на ці вірування, "народные суеверия" за П.В.Івановим, наклалося стільки різнорідних нашарувань з пізніших епох, що під їх тиском давній образ домовика-домашнього духу став змішуватися в народних уявленнях і навіть зливатися з образом нечистого духу¹⁶. Д.К.Зеленин пов'язує такий процес безпосередньо із впливом християнства, коли духи-господарі лісу, дому і т. п. почали ототожнюватися з чортом, як представники однієї спільної категорії: нечисті антихристиянські духи¹⁷. В традиційному ж селянському суспільстві XVIII – XIX століття домовик основною більшістю був включений у число злих духів. Освічені селяни покладалися на авторитет Біблії, а неосвічені – на мандрівників, подорожніх, старих людей¹⁸, які були, до речі, носіями апокрифічної усної традиції. Їх часто об'єднували одним поняттям – "божі люди". Вони фактично брали на себе функцію посередництва між людиною і Богом, виступаючи таким чином альтернативою діючій церкві¹⁹.

Апокрифічні сюжети мандрівних старців справили глибокий вплив на народну християнську традицію. "Апокрифами" називали неєвангельські усні й письмові легенди й перекази, також неканонічні християнські твори, маловідомі, сумнівні за походженням твори тощо²⁰. Апокрифічні сказання в абсолютно відмінній від християнського канону манері трактували біблійні легенди про створення світу і людей, про Бога і Диявола, янголів і демонів, кінець світу, також новозавітні історії про Ісуса Христа. Вони були значно простішими та цікавішими, ніж сама Біблія, отже ставали легкими для сприйняття та близькими до народної свідомості.

Зокрема, народне пояснення походження домовика ми знайдемо в одній типовій апокрифічній легенді, яку наводить В.Гнатюк у "Знадобах до української демонології". За нею, люди вірили, що чорт уже був перед створенням світу, коли панував загальний хаос і Бог носився понад водами. Тоді побачив його Бог у піні, зацікавився ним і, довідавшись, що він – чорт, взяв із собою. Самому чортові було сумно, ось він і забажав мати товаришів. Бог порадив йому вмочити палець у воду та струсити позад себе – внаслідок чого дістане собі товариша. Але чорт вмочив усю руку, і, почавши нею трясти, наробив досить багато чортів. За спонуканням чорта вони повстали проти Бога і той покарав їх – скинув із неба. Вони летіли до землі повних 40 діб, коли ж Бог сказав "амінь", де котрий з них був, там і залишився: у воді – водяник, у лісі – лісовик, у болоті – болотяник, на полі – польовик, у домі – домовик і т.д.²¹ Д.К.Зеленин наводить

іншу версію цієї легенди. За нею, янголи, яких Бог вигнав з небес, впали на землю в різних місцях: хто впав на будинок (дом) – став домовиком, хто в ліс – лісовиком, хто в воду – водяником²². Як бачимо, в таких легендах домовик не вирізняється серед сонму інших образів, він є частиною "нечистої сили". Це підтверджує думку Д.К.Зеленіна про те, що під впливом християнської Церкви духи-господарі лісу, дому і т. п. почали ототожнюватися з чортом, як представники однієї спільної категорії: нечисті духи, що збивають віруючу людину з істинного шляху служіння Богові. В сучасних народних віруваннях, зокрема, у білорусів, зустрічаємо пряме ототожнення домовика з чортом: *"Многа перебувае дамавых у неасвечаных хатах. Можа ўлезці ў чалавека. Выгнаць яго тады трудна. Гэтых людзей называюць "беснаватымі". Еслі ані прыходзят у церкву, тады, калі свячэннік іспалняе ехарыстычны канон, у ніх нячысты дух пачынае беснавацца"*²³.

За іншою версією "нечистого" походження домовика, він є людиною, що померла без каяття, тобто "заставним" небіжчиком²⁴. Д.К.Зеленін виводить походження образу домовика від давнього "мара", що є близьким давньоверхньонімецькому "mara", англійському "night-mare", французькому "cauche-mag" тощо. Звідси походять і кікімора, маруха – так в Росії нерідко називали злих домовиків. Білоруси називали марою домовика, якому не догодили господарі, за що він і мучив їх ночами²⁵. Д.О.Шеппінг висловлював думку про те, що назва "домовой" походить від "домовини" – труни, гробу, а вираз "идти домой" означає померти: "прозвище Домового скорее носит в себе значение загробного, чем покровителя дома..."²⁶.

Вірування у хтонічне походження домовика, пов'язане із його природою "заставного" небіжчика, є широко розповсюдженим на слов'янських теренах. Проте, у різних народів вони відрізняються. Зокрема, в російській традиції відомі три основні, так би мовити, джерела походження домовиків – "заставних" небіжчиків. Це прокляті своїми батьками люди; померлі без покути чоловіки; предки роду, прокляті Богом на певний термін. В білоруських та, частково, українських віруваннях образ домовика є близьким до образу ходячого небіжчика²⁷. Як відомо, після смерті "ходять" з різних причин, як з позитивними, так і з негативними намірами. Причиною приходу мерців може бути жура за полишену родину, друзів, прив'язаність та любов до них. Ставлення померлих предків до живих людей взагалі є доброзичливим, предки всіляко допомагають своїм нащадкам, підтримують їх господарство²⁸. Якщо брати до уваги те коло вірувань в домовика, яке стосується його "чистого" походження від спільного предка роду чи члена родини, то його дійсно можна назвати ходячим небіжчиком і зрозумілим стає злиття цих образів. За Д.К.Зеленіним, домовиками могли називати небіжчиків, що залишалися вдома, не йшли у той світ²⁹.

Проте, частіше, небіжчики і, особливо, "заставні", виступають носіями злої, "нечистої" сили, і "ходять", аби помститися живим за їх повноцінне живе життя та завдавати їм різного роду шкоди. В Польщі традиційні народні вірування у домовика нерозривно пов'язані з уявленнями про "той" світ та "заставними" небіжчиками. Так, Б.Барановський зазначає, що домовик уявлявся не лише душею когось із предків. Його могли вважати душею померлої нехрещеної дитини, душею людини, померлої без сповіді, душею самогубці, душею грішника, що кається; дияволом, маленьким дияволятком, якого за непослух вигнали з пекла; сином богінки-мамуни; вужем, який вилупився з курячого яйця, чи ще якимсь іншим створінням³⁰. Інший польський дослідник А.Брюкнер, досліджуючи походження домовика в народних віруваннях, зазначав, що в XV – XVI ст. на теренах Польщі його називали із-за співчуття вбогим (ubogim) – uboіe і uboіk, бо вважали його сивим і старим та уявляли в сірому одязі – власне, тому його не було видно удень³¹. Пізніше хатнього духа почали називати latawies і skrzat³². Latawies в народних уявленнях ототожнювався із цілим рядом різних образів – зі зморамі (zmorу posne), зміями-вужами, що приносять гроші (іміје-вкіе ріенікіне), вночі сиплять іскрами, прилітають до свого господаря і приносять йому скарби та всілякий достаток³³. Така сторона польського літавця схожа одразу з двома персонажами української нижчої міфології – з домовиком та перелесником. З останнім літавця об'єднує те, що він має здатність літати та сипати іскрами. В українських традиційних віруваннях перелесника називали також змієм або літавцем. Вважалося, що він вмів літати, а над хатами розсипається іскрами і через димар з'являється перед обраною ним дівчиною у вигляді гарного парубка (це схоже на одну з рис польського домовика – іноді він входив у дім через комин чи вікно в образі вогняного полум'я³⁴). Перелесник може причарувати дівчину на все життя – і тоді вона починає в'янути і сохнути, поки не вмирає. Він може з'являтися перед вдовою в образі її померлого чоловіка і проводити з нею ночі.

Жінки починають марніти, а часом і вмирають³⁵. Перелесник по своїй суті є "заставним" небіжчиком – бо він "ходить" до живих людей після своєї фізичної смерті, шкодить їм, спричиняє їх смерть, тобто, виконує суто демонічні функції "заставного" небіжчика. Згадаймо, що домовика деякі дослідники також ідентифікували із "заставним" небіжчиком – головним чином, спираючись на дані про його походження.

Також деякі функції та дії домовика (в основному, небезпечні та відверто шкідливі для людей) свідчать на користь його хтонічного походження. Зокрема, за традиційними віруваннями українців, якщо домовику не подобається будинок, то мешканцям будинку він влаштовує всілякі негаразди: стукотить на горищі, кожної ночі душить та щипає сонних, вночі їздить на худобі та мучить її, особливо, коней³⁶. Сучасні записи українських народних вірувань³⁷ також відображають негативне ставлення домовика до людей та навпаки: *"...мати мені розказувала, що домовики...якусь бабу там...вобщем-то, каже, як незлюбив. То у того діда...дядька вмерла жінка, а він посватав другу, і він (прим. авт – домовик) так незлюбив, оце вона тіки полізе на горище...ну, каже, обов'язково скине. Скине з хати і все. Ну, то вона була не ходить, не лазить на ту...Як ненавидить він, то отой й усе..."³⁸; "...в мене домовий ходив і давив год п'ять, от приходив, давив. Це дуже нехарашо, коли він приходить, повірте, шо людину паралізує, не можна ні повернутись, нічого. Він просто давить і всьо."³⁹; "...І я осьо як прийшла перву ніч, оце тако гупа, стука, грюка, це страшний суд...! Ну, я зразу тремтіла, зразу переживала, боялася. А потім як вспомнила, шо мені казали – якщо оце отако нечистівий якийсь вроді, це вроді нечистівий таке грюка, хто його зна – хоч він і домовик, хоч він і нечистівий, шось таке грукало, стукало, ой! Надо лаяться..., кричать, грюкать, стукать, вигонить його, кулаком, вигонить, ну, матюки всякі... В другу ніч жду до часу ночі, знову ніби таки...І по цей час нічого!"⁴⁰.*

Проте, варто зазначити, що для домовика характерна і така риса, спільна для багатьох духів, як ситуативність – тобто, їх ставлення до людини в залежності від ситуації. Він може бути добрим, або злим до людей, залежно від їхнього ставлення до нього⁴¹. Як зазначає В. Галайчук, домовик як уособлення померлого предка, за своєю природою є ані злим, ані добрим. Він просто існує, причому на правах своєрідного члена сім'ї з доволі високим статусом. Опікунські функції здійснює тільки тоді, коли виконується чи принаймні не порушується так званий "кодекс умовностей", що віками формувався в традиційній народній культурі. Відповідно й шкодить, якщо ці своєрідні етикетні норми порушено, або ж у тому випадку, коли він не є "членом" саме цієї сім'ї⁴². Наприклад, домовик не любить, коли жінки ходять простоволосі, або сплять без сорочки, він може покарати за це⁴³.

У деяких народів навіть назва домовика залежить від його дій по відношенню до людей – злих та добрих домовиків називають по-різному. Так, зокрема, в традиційних віруваннях росіян поряд із "домовим" фігурує такий образ як кікімора (шішімора, мара). Повір'я про цю зловісну істоту розповсюджені головним чином у східній частині північноросійського регіону⁴⁴. Вірили, що вночі вона турбує маленьких дітей, плутає пряжу. Вона є ворожою до чоловіків. Може шкодити домашнім тваринам, зокрема, курям⁴⁵. Вважалося також, що поява кікімори провіщує смерть⁴⁶. Подібно цьому, у англійському фольклорі існують такі міфологічні персонажі, як брауні – вони з'являються вночі та виконують всю хатню роботу, розраховуючи на нагороду – миску вершків та пиріг з медом. Якщо ставитися до брауні добре, він готовий на все, аби допомогти – навіть може збігати за лікарем, якщо в господині почалися пологи. Проте його дуже легко образити – достатньо покритикувати роботу, яку він зробив. І тоді розгніваний брауні перетворюється на богарта⁴⁷. Богарти – це злі домашні духи. Їх улюбленим жартом, за традиційними англійськими віруваннями, було проводити холодною вологою лапою по обличчі сплячої людини та скидати ковдру на підлогу⁴⁸. Взагалі, для англійських домашніх духів характерною є мстивість та образливість – вони ставляться до людей тільки так, як ті ставляться до них та встановлюють в будинку свої правила та порядки. Вони є різновидами фейрі – так англійці, шотландці, ірландці та ввалійці називають всіх надприродних істот. Згідно з однією теорією, фейрі – падші янголи, згідно з іншою – біси. Існує також гіпотеза, що це посталі з могил мерці або духи померлих⁴⁹, тобто "заставні" небіжчики в нашому розумінні. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що, навіть позитивні нешкідливі дії домовика, не виключають його хтонічного походження з відповідними – демонічними – проявами.

У зв'язку з цим, варто хоча б побіжно зупинитися на традиційних віруваннях щодо локалізації домовика у будинку. Найбільш розповсюдженими та загальними в українців (та слов'ян загалом) є уявлення, за якими домовик мешкає або в районі печі, або на горищі, або у підвалі будинку. Дослідники відзначають, що таким чином східнослов'янська територія поділяється на два ареали: в російській традиції місця перебування домовика пов'язані головним чином із запічком, підпічком, підлогою, взагалі, із нижньою частиною будинку (іноді домовика там називають "запічник"), і дуже рідко – із верхньою частиною будинку⁵⁰. Напроти, починаючи із південноросійських областей та російсько-білоруського, російсько-українського прикордоння, на українському та білоруському Поліссі, місцем проживання домовика в будинку називали виключно верхню частину – горище, стеля. Так само у віруваннях Карпатського регіону та на західнослов'янському просторі верхня частина будинку та горище, згідно з уявленнями місцевого населення, є місцем перебування духу-збагачувача типу хованця⁵¹ (що є різновидом домовика).

Горище та підвал є досить цікавими в міфологічному плані частинами будинку. Як зазначає А.К.Байбурін, горище є "типовою периферією" будинку з усім притаманним їй спектром негативних значень, що породжені ніби напівосвоєністю цієї зони, що контролюється не скільки людиною, стільки нечистою силою. Так само і підпілля, підвал є периферією будинку, з якою пов'язані уявлення про домовика⁵². До того ж, горище та підвал є певними порубіжними зонами між світами ("тим світом" та "цим світом")⁵³. Також, не варто забувати і про те, що з підвалом (підпіллям) пов'язаний і культ предків. Крім того, підпілля – звичайне місце поховання нехрещених немовлят та дитячого місця⁵⁴. У зв'язку з цим варто згадати традиційні вірування різних слов'янських народів у те, що нехрещені діти можуть стати домовиками. Вони є не настільки розповсюдженими, як, скажімо, такі, що пояснюють походження мавок від проклятих в утробі матері, померлих до хрещення чи мертвонароджених дітей, які досягли семимісячного віку⁵⁵, проте, їх слід враховувати, досліджуючи загальну 'єнезу образу домовика. Так, у північноросійських традиційних віруваннях зустрічалися розповіді про ігоша – духа мертвонародженого немовляти, що пустує ночами в будинку, якщо його не визнають за домовика⁵⁶. Як зазначав К.Мошинський, в деяких українських місцевостях існувало повір'я про викидня (рогопієс), який після семи років перебування в землі перетворюється на домовика. За ним, подібні вірування існували в болгар та чехів⁵⁷. Більше того, люди спеціально ховали під своїм будинком викидня чи мертвонароджену дитину, вірячи, що через деякий час її душа перетвориться на домовика (або духа-збагачувача)⁵⁸.

Поряд із вищеописаними негативними діями по відношенню до людей, домовик може бути добрим, якщо люди ставляться до нього відповідно. Зокрема, він допомагає своїм господарям стати заможними людьми і виступає в ролі духа-збагачувача. В цьому плані, варто згадати польських *skrzatyw*, яких називали ще хованцями (*chowacse*), бо їх старанно виховували і виводили з особливого яйця – з якого виводили і грошових "інклюзів" (*inkluzy*)⁵⁹. Подібно, домовик в українських традиційних віруваннях фігурує також як хованець, годованець, щасливець⁶⁰. Вірили, що його можна собі виростити штучно, і тоді називали "вихованець"⁶¹. "Найбільше і найдавніше займав уми селян демон, завдяки якому дехто міг розбагатіти. Його звали "свій", "вихованик". ...це те ж саме, що в інших виступає під назвою інклюза. Від include – замкнути всередині. На поняття вихованка могли в нас скластися вірування про домовика..."⁶². С.Урбаньчик припускав, що слово *skrzat* – германського походження (від старонімецького *skrat* – "лісовий демон"), воно було запозичене слов'янами від своїх сусідів. Також були запозичені певні мотиви вірувань, зокрема, про те, що існує літаючий домовий (домашній) демон у вигляді іскор чи світла. Так само германського походження є віра у певних демонів, що примножують багатство та живуть тільки у заможних людей⁶³.

Якщо у поляків хованець та інклюзник були скоріше домовими духами, які допомагали своїм господарям розбагатіти, то в українців образ домовика був більше переплетений з образом чорта (біса, нечистого духу) і часто ототожнювався з ним. Існували уявлення про те, що можна також виростити собі чорта для того, щоб він служив людині – можна було "висидіти з яйця, що чорна курка вперше знесла на Благовіщення", але його треба носити під пахвою доти, поки чорт не вийде з нього⁶⁴, або ж носити під пахвою тільки дев'ять днів, а потім закопати в гній – тоді "вилупиться" чорт⁶⁵. У П.П.Чубинського знаходимо свідчення про "скарбника" – чорта, що живе при домі заможного господаря, захищає його скарб від грабіжників. Але

страшною є смерть людини, в якій живе скарбник – чорти прилітають по його душу у вигляді чорних галок, в будинку вибухає стеля та вікна⁶⁶. Варто, однак, зазначити, що близькими до польських вірувань у хованця, були вірування українських бойків. Дух-збагачувач є домінуючим типом домашніх духів на Бойківщині⁶⁷. Найчастіше його називають "бідю", "годованцем" і "Федьом"⁶⁸. Найчастіше стати власником годованця можна було навіть не зумисне – придбавши його "зі всім" при купівлі чого-небудь – корови, стола, светра тощо у "непростого" продавця. Свідомо ж вирощували собі годованця із "зноска" – маленького курячого яйця з несформованим жовтком. Таке яйце підв'язували собі у пазусі під лівою пахвою і "вигрівали" дев'ять днів. Увесь цей час існувала ціла система заборон – не можна було вмиватися, молитися, хреститися, вітатися, чи узагалі говорити, постити тощо. Якщо заборон дотримано, то через дев'ять днів вилуплювався годованець⁶⁹.

Виглядав домовик у народній уяві досить по-різному. Тут ми не будемо детально зупинятися на генезі його різноманітних іпостасей. Це тема окремого дослідження. Зазначимо, що домовик з'являвся перед людьми далеко не завжди – тільки тоді, коли сам того захоче, або у дуже важливих випадках життя всієї родини: при переїздах на нове місце, до нової хати; у випадку смерті когось із членів родини; при появі в господарстві нової худоби⁷⁰. Основними зовнішніми проявами домовика були такі: 1) домовик без певного зовнішнього образу ("біле та худе, таке, як смерть", "чорне та мохнате", "мішок з хлібом", просто страшний шум, плач, або інші незрозумілі звуки та дії в хаті: "щось стукотить", "щось лізе", "щось шумить", "щось давить"⁷¹), 2) домовик в антропоморфному образі (старенький дід з довгим сивим волоссям та бородою, в старому одязі, що зовні міг нагадувати самого господаря будинку, живого, чи давно померлого⁷², також маленький хлопчик у червоних штанцях, рогатій шапці, з люлькою в зубах, що іноді з'являвся у вигляді пастушка з батогом⁷³), 3) домовик в зооморфному образі (у вигляді кішки, собаки, ведмедя, барана тощо⁷⁴; також домовик міг бути вужем, який вилупився з курячого яйця⁷⁵, змією чи ласкою⁷⁶). Як зазначає А.В.Гура, в східному білоруському та українському Поліссі ласка нерідко ототожнювалася з домовиком, впритул до того, що слова "ласочка" та "домовик" ставали синонімами⁷⁷. В сучасних віруваннях домовик може уявлятися навіть комаром⁷⁸).

Зауважимо, що за браком більшого об'єму, дана стаття не може надати більш детального та всебічного аналізу образу українського домовика. Зокрема, ми не торкалися проблеми етнічного та соціального коріння цього образу в українських традиційних вірувань. Але, все ж вона дозволила виокремити певні особливості формування цього образу, зрозуміти його основні риси та характеристики. Отже, як ми намагалися показати, домовик є складним багатостороннім міфологічним персонажем, в якому відобразилися нашарування вірувань багатьох епох та деякі інокультурні запозичення. Його походження пов'язане із культом предків та культом "заставних" небіжчиків одночасно. Цей образ є спільним для багатьох слов'янських народів. Віра в домовиків, поряд із вірою у відьом є найстійкішою в традиційному українському суспільстві, вона зберігається і зараз, в умовах сучасного життя. Багато людей досі вірять у те, що в домі живе "щось", "якась сила", "домовик", хіба що ставлення до домовика та оцінка його дій достатньо різні. Проте, ці питання вже виходять за межі нашої статті та потребують окремого дослідження.

¹ Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – К., 2003. – С. 85 – 89; Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 185; Гнатюк В. Нарис української міфології. – Львів, 2000. – С. 103 – 107.

² Поріцька О.А. Українська народна демонологія у загальнослов'янському контексті (XIX – поч. XX ст.). Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук. – К., 1998. – С. 5 – 11; Давидюк В.Ф. Українська міфологічна легенда. – Львів, 1992. – С. 83 – 86; Галайчук В. Демонологічна палітра бойків Старосамбірщини: вірування у домашніх духів (на польових матеріалах.) // Етнічна культура українців. – Львів, 2006. – С. 198 – 216; Завадська В. Домовик // 100 найвідоміших образів української міфології. – К., 2007. – С. 175 – 182.

³ Русская мифология. Энциклопедия. / од ред. Е.Мадлевской/ – М. – СПб., 2005. – С. 362.

⁴ Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. – М., 1991. – С. 412; Шеппинг Д.О. Русская народность в её поверьях, обрядах и сказках. – М., 1862. – С. 24.

⁵ Давидюк В.Ф. Вказ. праця. – С. 83.

⁶ Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной ИРГО. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д.чл. П.П.Чубинским. – Т. I. – СПб., 1872. – С. 191 – 195.

⁷ Левкиевская Е.Е. Мифологические персонажи в славянской традиции. 1. Восточнославянский домовой. // Славянский и балканский фольклор. Народная демонология. – М., 2000. – С. 100.

⁸ Нечуй-Левицький І. Вказ. праця. – С. 85.

⁹ Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография... – С. 412.

¹⁰ Дынин В.И. Народные верования русских Европейской части России XIX – XX веков. – Воронеж, 2004. – С. 119.

¹¹ Urbaczuk S. Religia pogańskich słowian. – Kraków, 1947. – S. 44.

¹² Иванов П.В. Народные рассказы о домовых, леших, водяных и русалках // Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. V, вып. 1. – Харьков, 1893.– С. 24.

¹³ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 1. – СПб., 2002. – С. 466.

¹⁴ Шеппинг Д.О. Вказ. праця. – С. 51.

¹⁵ Левкиевская Е.Е. Вказ. праця. – С. 116.

¹⁶ Иванов П.В. Вказ. праця. – С. 24.

¹⁷ Зеленин Д.К. Табу слов у народов восточной Европы и северной Азии. Ч II. Запреты в домашней жизни // Сборник музея Антропологии и Этнографии, т. IX, 1930. – С. 90.

¹⁸ Иванов П.В. Вказ. праця. – С. 24.

¹⁹ Гримич М.В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. – К., 2000. – С. 38 – 39.

²⁰ Там само. – С. 33.

²¹ Гнатюк В. Знадоба до української демонології. – Т. II, вип. 1 // Етнографічний збірник, що видає етнографічна комісія НТШ, т. XXXIII. – Львів, 1912. – С. 8.

²² Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография... – С. 413.

²³ Народная міфалогія Гомельшчыны: фальклорна-этнаграфічны зборнік. – Гомель, 2003. – С. 13.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

²⁶ Шеппинг Д.О. Вказ. праця. – С. 24.

²⁷ Левкиевская Е.Е. Вказ. праця. – С. 116.

²⁸ Зеленин Д.К. Древнерусский языческий культ "заложных" покойников // ИАН 1917. – Пг., 1917. – С. 400.

²⁹ Там само.

³⁰ Baranowski B. W kręgu wierzeń i wolkoiaków. – Jydź, 1981. – S. 174 – 175.

³¹ Вьськнер А. Mitologia słowiańska i polska. – Warszawa, 1980. – S. 301.

³² Ibid.

³³ Ibid. – S. 302.

³⁴ Baranowski B. Вказ. праця. – S. 174.

³⁵ Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография... – С. 417.

³⁶ Иванов П.В. Вказ. праця. – С. 32; Гнатюк В. Нарис української міфології... – С. 106.

³⁷ Записано автором в Канівському районі Черкаської області в березні 2007 року.

³⁸ Науковий архів кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Ф. 18. – П. 2. – Од. зб. 2. – Арк. 49.

³⁹ Там само. – Арк. 51.

⁴⁰ Там само. – Арк. 59.

⁴¹ Иванов П.В. Вказ. праця. – С. 25.

⁴² Галайчук В. "Взаємини" людини та домовика у віруваннях українців Полісся // <http://www.franko.lviv.ua/faculty/webhistory/visnyk/38/38.htm>

⁴³ Гнатюк В. Нарис української міфології... – С. 106.

⁴⁴ Дынин В. И. Вказ. праця. – С. 126.

⁴⁵ Иванов В.В., Топоров В.Н. Кикимора // Мифы народов мира. – Т. 1. – М., 1980. – С. 648.

⁴⁶ Королев К. Кикимора (шишимора) // Энциклопедия сверхъестественных существ. М. – СПб., 2006. – С. 264.

- ⁴⁷ Королев К. Брауни // Энциклопедия сверхъестественных существ. М.,-СПб., 2006. – С. 241.
- ⁴⁸ Королев К. Богарты // Энциклопедия сверхъестественных существ. М.,-СПб., 2006. – С. 237.
- ⁴⁹ Мифология Британских островов: Энциклопедия /Под ред. К.Королева/ М. - СПб. – 2004. – С. 212.
- ⁵⁰ Левкиевская Е.Е. Вказ. праця. – С. 109.
- ⁵¹ Там само. – С. 110.
- ⁵² Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Л., 1983. – С. 181.
- ⁵³ Дынин В.И. Вказ. праця. – С. 120.
- ⁵⁴ Байбурин А.К. Вказ. праця. – С. 182.
- ⁵⁵ Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. – С.420.
- ⁵⁶ Виноградова Л.Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. – М., 2000. – С. 81.
- ⁵⁷ Moszycki K. Kultura ludowa siołian. Cz. II. Kultura duchowa. – Zeszyt 1. – Kraków, 1934. – S. 681.
- ⁵⁸ Виноградова Л. Н. Вказ. праця. – С. 82.
- ⁵⁹ Вгськнер А. Вказ. праця. – S. 303.
- ⁶⁰ Давидюк В.Ф. Вказ. праця. – С. 83.
- ⁶¹ Гнатюк В. Знадобы до української демонології... – С. 15 – 16.
- ⁶² Архів Інституту Народознавства НАНУ. – Колтатів С. Л. – Релігійне життя вільховеччан. Зошит Вірування. Зошит 10. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 239 (г). – Арк. 166.
- ⁶³ Urbaszuk S. Вказ. праця. – S. 45.
- ⁶⁴ Кайндль Р.Ф. Гуцули. – Чернівці, 2003. – С. 95.
- ⁶⁵ Прокляте болото. Казки про відьом і чарівників. – Харків, 2005. – С. 291.
- ⁶⁶ Чубинский П.П. вказ. праця. – С. 192 – 193.
- ⁶⁷ Галайчук В. Демонологічна палітра бойків Старосамбірщини: вірування у домашніх духів (на польових матеріалах.)... – С.199.
- ⁶⁸ Там само.
- ⁶⁹ Там само. – С. 200 – 201.
- ⁷⁰ Левкиевская Е. Е. Вказ. праця. – С. 103.
- ⁷¹ Иванов П.В. Вказ. праця. – С. 45 – 46.
- ⁷² Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография... – С. 413.
- ⁷³ Гнатюк В. Знадобы до української демонології... – С. 16.
- ⁷⁴ Иванов П.В. Вказ. праця. – С. 46 – 47.
- ⁷⁵ Varanowski V. Вказ. праця. – S. 174 – 175.
- ⁷⁶ Гура А.В. Ласка (*Mustela Nivalis*) в славянских народных представлениях // Славянский и балканский фольклор. Этногенетическая общность и типологические параллели. – М., 1984. – С. 133.
- ⁷⁷ Там само.
- ⁷⁸ Науковий архів кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Ф. 18. – П. 2. – Од. зб. 2. – Арк. 66.

В статье исследуется происхождение домового – одного из наиболее распространенных образов украинской низшей мифологии и определяется его место в традиционных верованиях украинцев. Также прослеживаются связи этого мифологического персонажа с подобными образами у других славянских народов.

Ключевые слова: домовый, образ, мифологический персонаж, народные верования, представления, происхождение.

The article deals with the problem of the origin of "domovyk" – the one of the most widespread personages of Ukrainian primitive mythology. His place in the traditional beliefs of Ukrainians is also determined. The connection of this mythological personage with the resembling appearances in the beliefs of other Slavic peoples is retraced.

Key words: domovyk, appearance, mythological personage, people's beliefs, ideas, origin.